

Lázár Guy

A lakosság magyarságtudata a nemzeti-etnikai kisebbségekhez való viszony tükrében*

1987 decemberében a Magyarságtudató Intézet és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kérdőíves felmérést végzett a lakosság magyarságtudatáról. A felmérés során azt is megvizsgáltuk, hogy az emberek hogyan viszonyulnak a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekhez és a határokon túli magyarsághoz. A kérdések nagy részét a korábbi kutatásokból vettük át. Megismételtük azokat a kérdéseket, amelyeket 1973-ban, 1983-ban és 1985-ben tettünk fel a kisebbségek nemzetalkotó szerepéről; azokat, amelyekkel 1983-ban és 1985-ben vizsgáltuk a szomszédos országokban élő magyarok helyzetéről és a magyar kormány nemzetiségi politikájáról alkotott véleményeket, és azokat, amelyekkel 1985-ben mértük fel a szórványmagyarság megítélését. Emellett azt is megnéztük, hogy az emberek hogyan vélekednek a cigányokról.¹

A korábbi felmérések azt mutatták – és ezt a mostani vizsgálat is megerősítette – hogy *a magyar lakosság tudatában a politikai és a nyelvi-kulturális nemzet elég élesen elvált egymástól, és ennek következtében a magyarsággal való azonosulás alapja is elég bizonytalanná vált.* A megkérdezettek első-

* *Forrás:* Lázár Guy kéziratanyagából, másolat Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény, K 1336/8. A tanulmány bővített változata megjelent: *Kik tartoznak a nemzethez? Fiatalok a magyarság ismérveiről és a határokon túli magyarokról. Ifjúsági Szemle*, 1988. 2. sz. 35–53.

1 Az 1987-es felmérés a 14 éven felüli lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán készült; a korábbi vizsgálatok a 18 éven felüli népességet reprezentáló 1000 fős mintákon zajlottak le. Az 1987-es kutatást *Dobossy Imrével* és *Lendvay Judittal* végeztem, az 1985-ös és az 1983-as felméréseket *Dobossy Imrével*, az 1973-as vizsgálatot pedig *Hann Endrével*, *Hunyady Györggyel* és *Pörzse Katalinnal*. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont más kutatásokat is végzett a szomszédos országokban élő magyarok helyzetéről és a cigányokról. Ezekben azonban más – vagy másképpen megfogalmazott – kérdések szerepeltek.

sorban a politikai nemzet fogalmával kapcsolják össze a magyarság fogalmát, és a nyelvi-kulturális nemzet fogalma háttérbe szorul a gondolkodásukban. Ezt bizonyos mértékben természetesnek kell tartanunk, mert az emberek mindennapi élete – a második világháború időszakától eltekintve – már hét évtizede a trianoni határok között zajlik, és a mindennapi gondolkodás pragmatizmusa is azt diktálja, hogy a magyar állampolgárokkal azonosítsák a magyarokat. Ám az is valószínűnek látszik, hogy ezt a redukciót nemcsak ezekkel a tényezőkkel kell magyaroznunk, hanem azzal is, hogy a második világháború után a propaganda is mindent megtett azért, hogy megerősítse a lakosságban spontánul kialakuló *államközpontú nemzetfelfogást*: a magyarországi rendszer támogatásával azonosította a hazafiságot, élesen bírálta a politikai emigrációt, elítélte a „disszidálást”, nem számolt be a szomszédos országokban élő magyarok helyzetéről, nem mutatta be a magyarországi nemzetiségek életét, nem foglalkozott a cigány- és a zsidó-kérdéssel stb. Egyszóval a propaganda mindent megtett azért, hogy egy olyan *monolitikus nemzetképet* alakítson ki a közvéleményben, amelyben a magyarság a politikai nemzettel azonosult, és amelyben az egész magyarsággal (vagy akár a magyarországi kisebbségekkel) való azonosulás a politikai rendszerrel való szembefordulásnak minősült. Ez növelte annak a lehetőségét, hogy az emberek fejében még jobban elválják egymástól a hazai és a határokon túli magyarság, és az előbbivel való azonosulás összekapcsolódjék az utóbbinak a megtagadásával, a szomszédos országokban élő magyarokról való lemondással és a szórványmagyarsággal való szembefordulással. Ugyanakkor a monolitikus nemzetkép kialakítására irányuló törekvés azt is elősegítette, hogy a szomszédos országokban élő magyarokkal való azonosulás a hazai nemzetiségekkel való szembefordulásban öltön testet. A propaganda tehát tovább növelte azt a zavart, amelyet a trianoni döntés okozott a nemzetudatban, és (a magyarországi kisebbségek vonatkozásában is) csökkentette a nemzeti problémák iránti érzékenységet. Ennek következtében az, hogy az emberek mennyire azonosulnak a határokon túli magyarsággal, annak a fokmérőjévé vált, hogy mennyire azonosulnak magával a magyarsággal. Ugyanakkor annak a vizsgálata, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak a magyarországi kisebbségekhez, azt is megmutatja, hogy a magyarsággal való azonosulásuk nyitott vagy zárt, kirekesztőleges-e.

A kisebbségek nemzetalkotó szerepéről

A felmérések során a három hagyományos kisebbség közül a *szórványmagyarságot* sorolták a legkisebb arányban a nemzethez az emberek (1973-

ban és 1983-ban 24–24, 1985- ben 34, 1987-ben pedig 50 százalékuk).² *A szomszédos országokban élő magyarokat* nagyobb arányban minősítették a nemzet részének (45, 46, 50, illetve 63 százalék), és *a magyarországi nemzetiségeket* értették bele a legnagyobb arányban a nemzetbe (73–73, 76, illetve 77 százalék).³ Ezek az eredmények megerősítik, hogy a közgondolkodásban az államközpontú nemzetfelfogás vált uralkodóvá.

A cigányokat kevesebben sorolták a nemzethez, mint a hazai nemzetiségeket, de még mindig többen, mint a szomszédos országokban élő magyarokat (1987-ben 67 százalék).

Ez ismét azt mutatja, hogy ezen a téren az emberek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a jogi-politikai különbségeknek, mint a nyelvi-kulturális eltéréseknek. Azok, akik a cigányságot egyértelműen kizárták a nemzetből (a megkérdezettek 29 százaléka), főleg olyan érveket hoztak fel erre, amelyek az előítéletességükről tanúskodtak, és sokkal kevésbé hivatkoztak arra, hogy más népről van szó.

A hagyományos kisebbségekre vonatkozó adatokból azt is megállapíthatjuk, hogy az elmúlt években az államközpontú nemzetfelfogás sokat veszített a befolyásából: 1983 és 1987 között egyaránt nőtt azoknak az embereknek az aránya, akik a szórványmagyarságot a nemzethez sorolták (24-ről 50 százalékra) és azoké, akik a szomszédos országokban élő magyarokkal tették ezt (46-ről 63 százalékra). Ez minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy a tájékoztatási eszközök egyre többet foglalkoztak ezekkel a kisebbségekkel, és ezen belül is egyre kedvezőbb színben tüntették fel a nyugati magyarokat.

Azt, hogy a kisebbségek nemzetalkotó szerepének a megítélését mennyire befolyásolták a politikai szempontok jól mutatja, hogy 1987-ben a párttagok az átlagosnál jóval ritkábban sorolták a nemzethez a szórványmagyarságot (36 százalék), az átlagosnál valamivel ritkábban minősítették a nemzet részének a szomszédos országokban élő magyarokat (56 százalék), és az átlagosnál gyakrabban értették bele a nemzetbe a hazai nemzetiségeket és a cigányokat (85, illetve 76 százalék). Az államközpontú nemzetfelfogás tehát a párttagok gondolkodását hatotta át a legjobban.

Valószínűleg a politika hatását fedezhetjük fel abban is, hogy az iskolázottsági szint emelkedésével fokozatosan csökkent azoknak az embereknek

2 Azokban az esetekben, amikor az 1987-es felmérés eredményeit összehasonlítjuk a korábbi vizsgálatok eredményeivel, az 1987-es felmérésből a 18 éven felüli lakosságra vonatkozó adatokat közöljük. A többi esetben a 14 éven felüli népesség válaszait ismertetjük.

3 Ezeket a kérdéseket csak azoknak a személyeknek tettük fel, akik tudtak a szóban forgó kisebbségekről. Ezeknek az embereknek az arányát később ismertetjük.

az aránya, akik a határokon túli magyarságot a nemzet részének tekintették, és ez az arány csak a diplomások körében vált ismét magasabbá.

Az életkor emelkedésével viszont egyaránt emelkedett a szórványmagyarságot, a szomszédos országokban élő magyarokat és a hazai nemzetiségeket befogadó emberek aránya. Ez a változás különösen a nyugati magyarok esetében volt feltűnő: ezt a kisebbséget a 14–17 évesek 30 százalékaival szemben a 60 éven felüliek 67 százaléka „ölelte keblére”.

A szórványmagyságról

1985-ben és 1987-ben egyaránt a megkérdezetteknek a 91 százaléka mondta azt, hogy *vannak olyan nyugati országok, ahol nagy számban élnek magyarok*.

Ezek közül az országok közül mindkét alkalommal gyakorlatilag egyenlő arányban említették a *tengerentúli* és a *nyugat-európai* országokat.

A tengerentúli országok közül főleg az *Egyesült Államokat* nevezték meg. Jólal ritkábban említették *Kanadát*, és még ritkábban utaltak *Ausztráliára*.

A nyugat-európai országok közül az *NSZK* került a legtöbbször szóba, azután meg *Ausztria*. Ezekon az országokon kívül *Franciaország*, *Svájc*, *Svédország* és *Anglia* szerepelt még számottevő arányban.

Az, hogy az emberek nagy része nem azonosul a szórványmagysággal akkor is kiderült, amikor megkérdeztük tőlük, hogy elfogadják-e azokat a megállapításokat, amelyeket erről a kisebbségről tettünk. Ám a két felmérés eredményeinek az összehasonlítása azt is megerősítette, hogy 1985 és 1987 között kedvezőbbé vált a nyugati magyarok megítélése.

1985-ben az emberek többsége egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy *a nyugati országokban élő magyarok gyerekei már sohasem lesznek igazán magyarok* (67 százalék), azzal, hogy *a nyugati országokban élő magyarok többsége nem is él olyan jól, mint mutatja* (65 százalék), és azzal, hogy *a disszidensek elárulják a hazájukat* (59 százalék). Emellett a megkérdezettek jelentős része elfogadta azt a megállapítást, hogy *a magyar államnak nem lenne szabad tárt karokkal fogadnia azokat, akik elhagyták* (51 százalék), azt, hogy *a nyugati országokban élő magyarok többsége azért jár haza, hogy dicsekedjen* (50 százalék), azt, hogy *az embernek abban az országban kell leélnie az életét, ahol született* (45 százalék), és sokan elutasították azt, hogy *a nyugaton élő magyarok sok hasznot hoznak az országnak* (43 százalék).

1987-ben az emberek még nagyobb arányban értettek egyet azzal, hogy a nyugati magyarok gyerekei már sohasem lesznek magyarok (74 százalék). Hasonló arányban fogadták el azt, hogy a nyugati magyarok nem is élnek

olyan jól (62 százalék), azt, hogy a szülőhazánkban kell leélnünk az életünket (44 százalék), és ugyanolyan arányban utasították el azt, hogy a nyugati magyarok sok hasznot hoznak az országnak (43 százalék). Ugyanakkor kevésbé értettek egyet azzal, hogy a nyugati magyarok dicsekedni járnak haza (42 százalék), azzal, hogy nem lenne szabad tárt karokkal fogadnunk őket (38 százalék), és sokkal kevésbé fogadták el azt, hogy a disszidensek hazárulók (34 százalék). Az embereknek tehát továbbra is voltak fenntartásaik a nyugati magyarokkal szemben, de ezek csökkentek, és éppen az emigrálás kérdésében.

Ez a változás a magyarországi életkörülmények romlásával és a kivándorlási politika liberalizálódásával is összefügghetett. 1985-ben a megkérdezetteknek csak a 29 százaléka értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy *teljesen érthető, ha az, aki nem boldogul itthon, nyugaton próbál szerencsét*. 1987-ben 76 százalékuk fogadta el azt a megállapítást, hogy *azokat is meg lehet érteni, akik nyugaton próbálnak szerencsét*.

Ezekből a véleményekből a szórványmagyarsággal kapcsolatos két, egymástól gyökeresen eltérő attitűd rajzolódott ki.⁴

Az egyik attitűdöt a nyugati magyarokkal kapcsolatos *előítéletesség, intolerancia, elzárkózás* jellemezte. Az ilyen beállítottságú emberek főleg *erkölcsi* szempontból ítélték meg az emigránsokat. Ezen belül elsősorban az itthoni viselkedésüket vetették a szemükre (dicsekedni járnak haza), másodsorban pedig az ország elhagyását (elárulták a hazájukat, nem ott élik le az életüket, ahol születtek). A szórványmagyarság helyzetéről alkotott vélemények (a gyerekeik már nem lesznek magyarok, nem is élnek olyan jól) kisebb szerepet játszottak ennek az attitűdnek a kialakulásában.

A nyugati magyarokkal szemben a mai Magyarország területén született, alacsonyabb végzettségű, falusiasabb településeken élő idősebb emberek voltak a legintoleránsabbak. A négy tényező közül főleg a lakóhely befolyásolta az emigránsokhoz való viszonyt, de az életkor is nagyon hatott rá.⁵

A másik attitűd a szórványmagyarsággal kapcsolatos *toleranciáról, együttműködési készségről* tanúskodott. Az ilyen beállítottságú emberek *praktikus-utilitárius* módon ítélték meg az emigrálást (nyugaton próbálnak szerencsét) és az emigránsokat (sok hasznot hoznak az országnak).

A nyugati magyarokat az elcsatolt területeken vagy külföldön született, nyugati rokonokkal vagy ismerősökkel rendelkező, magasabb végzettségű

4 Azt, hogy a vélemények hogyan szerveződtek attitűdökké, *faktorelemzéssel* vizsgáltuk.

5 Azt, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz való tartozás mennyire befolyásolta az attitűdök elfogadását, *lépésenkénti regresszioelemzéssel* vizsgáltuk.

férfiak értették meg a legjobban. A négy tényező közül a nyugati kapcsolatok játszották a legnagyobb szerepet, de a nem is sokat számított.

A szomszédos országokban élő magyarok helyzetéről

Az elmúlt években lényegében nem változott azoknak az embereknek a száma, akik tudták, hogy *vannak olyan szomszédos országok, ahol nagy számban élnek magyarok*: 1983-ban 93, 1985-ben 92, 1987-ben pedig 94 százalékuk mondta ezt.

Ezek közül az országok közül – ha változó arányban is – mindhárom esetben *Romániát* nevezték meg a leggyakrabban a megkérdezettek (80, 73, illetve 85 százalék). Ezután *Csehszlovákiát* említették a legtöbbször (75, 77 és megint 75 százalék), majd – jóval kisebb arányban – *Jugoszláviát* (56, 58 és megint 56 százalék). 1983-ban a negyedik helyre – sokkal kisebb említési aránnyal – *a Szovjetunió* került (27 százalék), az ötödikre pedig *Ausztria* (23 százalék). 1985-ben már többen említették a nyugati szomszédunkat, mint a keletit (36, illetve 32 százalék), 1987-ben pedig sokkal többen (52, illetve 36 százalék). A vizsgált időszakban tehát emelkedett azoknak az embereknek a száma, akik hallottak a kárpátaljai magyarságról, és ennél is jobban nőtt azoké, akik tudtak a burgenlandi (vagy a bécsi?) magyarokról.

Az elmúlt években a közvéleményben egyre jobban tudatosodott a magyar kisebbségek helyzetének romlása. 1983-ban a megkérdezettek 51 százaléka mondta, hogy *vannak olyan szomszédos országok, ahol hátrányosan megkülönböztetik az ott élő magyarokat*. 1985-re ez az arány 60 százalékra emelkedett, 1987-re pedig 77 százalékra ugrott.

A '87-es vizsgálat azt mutatta, hogy a 14–17 évesek sokkal kisebb arányban hallottak a magyar kisebbségek hátrányos megkülönböztetéséről, mint az ennél idősebbek (55, illetve 77 százalék).

Az iskolázottsági szintet tekintve az általános iskolát végzettek és az érettségizettek között húzódott a határ: az előbbieket 73 százaléka tudott erről a problémáról.

Azok az emberek, akiknek voltak valamelyik szomszédos szocialista országban rokonaik vagy ismerőseik, nagyobb arányban adtak igenlő választ, mint azok, akiknek nem voltak ilyen kapcsolataik – függetlenül attól, hogy a rokonok vagy az ismerősök melyik országban éltek.

A hátrányos megkülönböztetést alkalmazó országokról szólva mindhárom esetben *Romániát* nevezték meg a legnagyobb arányban a megkérdezettek (45, 53, illetve 72 százalék). *Csehszlovákiát* sokkal ritkábban említették (14, 20, illetve 23 százalék), és még ritkábban utaltak *Jugoszláviára* (3, 4,

illetve 5 százalék), a *Szovjetunióra* (2, 3, illetve 4 százalék) és *Ausztriára* (1-1, illetve 2 százalék). Az elmúlt években tehát főleg a Romániát említő embereknek az aránya emelkedett, és ez is elsősorban 1985 és 1987 között. Emellett azonban a többi országra utalóknak az aránya is nőtt.

A közvéleményben a legnagyobb zavar uralkodott a tekintetben, hogy miként lehetne megoldani a magyar kisebbségek problémáját.

1987-ben azt a megoldási javaslatot fogadták el a legnagyobb arányban a megkérdezettek, hogy *a szomszédos országokban élő magyarok szabadon ápolhassák a kapcsolatokat Magyarországgal* (87 százalék) – vagyis azt a javaslatot, amelynek megvalósulása elsősorban ezeken az országokon múltott.

Jóval határozatlanabban nyilatkoztak az emberek arról, hogy *a magyar államnak* mit kellene tennie a szomszédos országokban élő magyarokért. E határozatlanság elsősorban abból fakadhatott, hogy a megkérdezettek azt sem tudták igazán, hogy a magyar kormány mit tesz a magyar kisebbségekért: 1985-ben és 1987-ben egyaránt a többségük értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy *minden tőle telhetőt megtesz* (57, illetve 66 százalék), és azzal, hogy *többet kellene tennie* (56, illetve 64 százalék).

Ugyanilyen bizonytalanok voltak az emberek abban, hogy a magyar kormánynak fel kell-e lépnie a határok megváltoztatásáért. 1985-ben egyaránt a többségük fogadta el azt a megállapítást, hogy *a szomszédos országok magyarlakta területeit vissza kellene csatolni Magyarországhoz* (59 százalék) és azt, hogy *a területi problémák fészegetése háborúba sodorhatja az országot* (58 százalék). Ugyanakkor a közvélemény radikalizálódására utal, hogy amíg 1987-re a revíziót szorgalmazók aránya emelkedett (66 százalékra), a háborútól tartóké nem nőtt (56 százalék).

Másfajta kettősség és radikalizálódás nyilvánult meg abban a kérdésben, hogy a magyar állam a nemzetközi nyilvánosság elé vigye-e a magyar kisebbségek ügyét. 1983-ban az emberek többsége elfogadta azt az érvelést, hogy *a szomszédos országok nemzetiségi politikájának bírálata csak rontana az ott élő magyarok helyzetén* (57 százalék), és ez az arány 1987-re nem változott igazán (58 százalék). Ugyanakkor 1983-ban a megkérdezetteknek csak a fele gondolta, hogy a bírálókat *kárt okozna a szocialista országok egységének* (48 százalék), és 1987-ben már csak a kisebbik részük vélekedett így (42 százalék).

Hasonló tendenciákat figyelhettünk meg abban a kérdésben, hogy a magyar kormány nemzetközi döntőbíróhoz forduljon-e. 1983-ban az emberek fele értett egyet azzal, hogy *Magyarország a nemzetközi szervezetekhez, például az ENSZ-hez forduljon a magyar kisebbségek ügyében* (47 százalék), 1987-ben pedig a többségük (58 százalék). Ugyanakkor már az első felméré-

rés idején is csak egy kis részük támogatta, hogy a *Szovjetunióhoz* forduljon (26 százalék), és ez az arány 1987-re sem módosult igazán (25 százalék).

E tendenciák arra utalnak, hogy a magyar kisebbségek helyzetét az emberek egyre kevésbé tekintették a szomszédos országok, és ezzel együtt a szocialista tábor belülgének. 1987-ben csak 27 százalékuk értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy *a szomszédos országokban élő magyarok helyzete csak ezekre az országokra tartozik*.

Végül a magyar kisebbségekkel való azonosulást mutatja az is, hogy a megkérdezetteknek csak egy kis része fogadta el azokat a megoldási javaslatokat, amelyek megvalósítása a kisebbségek megszűnéséhez vezetne: azt, hogy a szomszédos országokban élő magyarok *Magyarországra települjenek* (1983-ban 36, 1987-ben pedig 27 százalék), azt, hogy *beolvadjanak az ottani lakosságba* (32, illetve 27 százalék), és azt, hogy *beletörődjenek a helyzetükbe* (22, illetve 23 százalék).

A magyar kisebbségek problémájának megoldásával kapcsolatban négy attitűd alakult ki a közvéleményben.

Az elsőt *a kapituláció*, a magyar kisebbségek fennmaradásáról való lemondás jellemezte (bele kellene törődniük a helyzetükbe, be kellene olvadniuk az ottani lakosságba). Ennek a beállítottságnak az ideológiai alapját főleg a belügyekbe való be nem avatkozásnak az elve szolgáltatta (csak ezekre az országokra tartozik).

Az alacsonyabb végzettségű emberek sokkal könnyebben lemondtak a magyar kisebbségekről, mint a magasabb végzettségűek.

A második attitűd képviselői egy olyan *radikalizmusról* tettek tanúságot, amelyet inkább álradikalizmusnak kellene minősítenünk, mert a kormány „nemzetiségi külpolitikájával” való engedetlenséget (többet kellene tennie a szomszédos országokban élő magyarokért) elsősorban olyan követelésekkel kapcsolták össze, amelyek nem vették figyelembe a politikai realitásokat (a magyarlakta területeket vissza kellene csatolni Magyarországhoz) és a magyar kisebbségek érdekeit (Magyarországra kellene települniük). Ugyanakkor ezek az emberek azt is támogatták, hogy Magyarország nemzetközi döntőbírókhoz (a nemzetközi szervezetekhez vagy a Szovjetunióhoz) forduljon a magyar kisebbségek ügyében.

A radikális módszerek alkalmazását a romániai rokonokkal vagy ismerősökkel rendelkező iskolázatlanabb nők fogadták el a leginkább. A három tényező közül főleg a végzettségi szint határozta meg ehhez az attitűdhez való viszonyt; a romániai kapcsolatok sokkal kevésbé befolyásolták, és a nem hatott rá a legkevésbé.

A harmadik attitűdöt *konfliktuskerülőnek* neveztük, mégpedig két okból is. Egyrészt azért, mert főleg azoknak a megoldási javaslatoknak az elfogadásában nyilvánult meg, amelyek megvalósulása kizárólag vagy elsősorban a szomszédos országokon múltott (a magyar kisebbségek önkormányzatot kapjanak, szabadon ápolhassák a kapcsolatokat az anyaországgal); másrészt pedig azért, mert ezeknek a javaslatoknak az elfogadása összekapcsolódott a kisebbségi problémák felvetésével járó veszélyek hangsúlyozásával (kárt okozna a szocialista országok egységének, rontana az ott élő magyarok helyzetén). Ez arra utal, hogy ennek az attitűdnek a képviselői elsősorban azért fogadták el az önkormányzat megadására vonatkozó javaslatot, mert azt gondolták: a magyar kisebbségeknek egyedül, a magyar kormány segítségével, a térség stabilitásának veszélyeztetése nélkül kellene megoldaniuk problémáikat.⁶

A városiasabb településeken élő emberek jóval könnyebben lemondtak a magyar kisebbségek problémájának a megoldásáról, mint a falusiasabb településeken élők.

Végül a negyedik attitűdöt *apologetikusnak* minősítettük. Ennek a beállítottságnak a kormánypolitika elfogadása állt a középpontjában (minden tőle telhetőt megtesz a szomszédos országokban élő magyarokért), és ezt egészítette ki a kisebbségi problémák felvetésével (a területi kérdések feszegetésével, a szomszédos országok nemzetiségi politikájának bírálatával) járó veszélyek felidézése.

A magyar kisebbségekkel kapcsolatban folytatott politikát a falusiasabb településeken élő idősebb emberek támogatták a legjobban. A két tényező közül főleg az életkor nyomott a latban.

A magyar kormány nemzetiségi politikájáról

1985-ben a megkérdezettek 96 százaléka mondta azt, hogy *Magyarországon élnek nemzetiségek, nem magyar anyanyelvű emberek*. 1987-ben 88 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy nálunk vannak *nemzetiségek, nemzeti kisebbségek*.

1985-ben a hagyományos nemzetiségek közül a németeket nevezték meg a leggyakrabban az emberek (75 százalék). Ezeket a délszlávok követték (66 százalék), majd a szlovákok (59 százalék) és végül a románok (44 százalék). 1987-ben a németek és a szlovákok gyakorlatilag azonos említési

⁶ Egy 1989 tavaszán végzett felmérés során a megkérdezettek 46 százaléka azt mondta, hogy *vannak olyan országok, amelyek Magyarország békéjét, biztonságát veszélyeztetik*. Ezek az emberek főleg *Romániát* említették.

arányával kerültek az első két helyre (68, illetve 67 százalék). A harmadik helyet ekkor is a délszlávok foglalták el (56 százalék), a negyediket pedig a románok (47 százalék).

Az első alkalommal a válaszadók 8 százaléka utalt a cigányokra, a második alkalommal pedig 29 százalékuk. Ez a nagy különbség elsősorban az eltérő kérdésfeltevésekből eredhetett.

A közvélemény elég bizonytalanul ítélte meg a kormány nemzetiségi politikáját.⁷

A megkérdezettek legnagyobb része mindhárom esetben elfogadta ennek a politikának az alapelvét, vagyis azt, hogy *nekünk akkor is jól kell bánnunk az itt élő nemzetiségekkel, ha a szomszédos országokban nem mindig bánnak jól az ott élő magyarokkal* (1983-ban és 1985-ben 90, 1987-ben pedig 91 százalék). Ennek az állásfoglalásnak a jelentőségét csak növeli, hogy az emberek túlnyomó többsége úgy látta: *az itteni nemzetiségek támogatása nem segít a szomszédos országokban élő magyarokon* (1985-ben 58, 1987-ben pedig 63 százalék).

Ám a megkérdezettek jelentős része azt a felfogást is magáévá tette, hogy ezen a téren a „szemet szemért, fogat fogért” elvet kellene alkalmaznunk, és *nekünk is csak annyi jogot kellene adnunk az itteni nemzetiségeknek, amennyit a szomszédos országok adnak az ottaniaknak* (34, 46, illetve 29 százalék). Emellett azt a véleményt is sokan osztották, hogy *a magyar kormány túlzásba viszi az itteni nemzetiségek támogatását* (33, 20, illetve 25 százalék), valamint azt, hogy *Magyarországon már nincsenek igazi nemzetiiségek, mert mindenki tud magyarul* (39, illetve 31 százalék).

Ennek a bizonytalanságnak elsősorban az lehetett az oka, hogy az emberek – amint azt az előbb is láttuk – elég tehetetleneknek érezték magukat a szomszédos országokban élő magyarok ügyében. Ez a tehetetlenség már más vonatkozásban is arra készítette egy részüket, hogy (ál)radikális módszerek alkalmazását szorgalmazza a magyar kisebbségek problémájának megoldására, és ez készíthette őket arra, hogy ebben a vonatkozásban is ilyen módszerek alkalmazása mellett törjenek lándzsát.

7 A nemzetiségi politika megítélését 1983-ban vizsgáltuk meg először azoknak az embereknek a körében, akik tudtak a szomszédos országokban élő magyarok hátrányos megkülönböztetéséről. 1985-ben azoknak a véleményét kérdeztük meg, akik azt mondták, hogy Magyarországon élnek nemzetiségek, nem magyar anyanyelvű emberek, 1987-ben pedig azokat, akik úgy nyilatkoztak, hogy nálunk vannak nemzetiségek, nemzeti kisebbségek. Ezek a különbségek azonban – mint látni fogjuk – nem akadályozzák meg, hogy együtt kezeljük a három felmérés eredményeit.

Ugyanakkor az, hogy az emberek egy része nem riadt vissza a magyarországi nemzetiségek jogainak a korlátozásától, azzal is összefügghet, hogy – amint azt már többször tapasztaltuk – a lakosság jelentős része érzéketlen a nemzeti kisebbségek problémái iránt. Ez az érzéketlenség indította a megkérdoztetek egy részét arra, hogy lemondjon a magyar kisebbségek fennmaradásáról, és ez indíthatta őket arra is, hogy kétségbe vonják a hazai nemzetiségek létét.

A kormány nemzetiségi politikájáról alkotott vélemények gyakorlatilag abban a csoportosításban álltak össze attitűdökké, amelyben ismertettük őket.

A *pragmatikus-utilitárius* módon gondolkodó kérdezettek elfogadták a magyarországi kisebbségek jogainak a korlátozását, és sokallották az azoknak nyújtott támogatást. Ezek az emberek attól sem álltak távol, hogy kétségbe vonják a nemzetiségek létét és ezek támogatásának hasznosságát.

Az alacsonyabb végzettségű emberek sokkal jobban hajlottak arra, hogy zsarolási lehetőséget lássanak a (nem létező) magyarországi nemzetiségek léteben, mint a magasabb végzettségűek.

Az *elvi* alapon álló kérdezettek a hazai kisebbségek jogegyenlősége mellett foglaltak állást, de még jobban kétségbe vonták a nemzetiségek támogatásának a hasznosságát és maguknak a nemzetiségeknek a létét.

A kvalifikáltabb munkát végző emberek sokkal jobban kiálltak a kormány nemzetiségi politikája mellett, mint a kvalifikálatlanabb munkát végzők.

A cigányságról

A nemzeti-etnikai kérdésekről végzett vizsgálatok sokszor kimutatták már, hogy a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos előítéletek – amelyek szorosán összefüggenek a veszélyeztetettség érzésével – abban is megnyilvánulnak, hogy a többség a valóságosnál nagyobbban látja a kisebbség számarányát. Ezt a magyarországi cigánysággal kapcsolatban is megfigyelhettük.

1987-ben a 14 éven felüli lakosságot képviselő kérdezettek töredéke, 17 százaléka becsülte meg helyesen a cigányság számarányát: ennyien mondták azt, hogy száz magyar állampolgárból körülbelül öt (3–7) a cigány. Az emberek 62 százaléka túlbecsülte a cigányság létszámát; ezen belül 62 százalékuk legalább a kétszeresére (körülbelül tíz vagy ennél több), 27 százalékuk legalább az ötszörösére (körülbelül huszonöt vagy ennél több), 8 százalékuk pedig legalább a tízszeresére (körülbelül ötven vagy ennél több). A cigányság számarányát a válaszadók 6 százaléka becsülte alá. Ezek az ered-

mények egyben azt is jelentik, hogy az emberek száz magyar állampolgárból átlagosan tizenhétre becsülték a cigányok számát.

A cigányság arányát a rendelkezésünkre álló adatok szerint a 14–17 évesek becsülték túl a legjobban (átlag: 24), utánuk meg a 18–30 évesek, az általános iskolát végzettek, a betanított, a segéd-, az alkalmi munkások és az egyéb inaktív keresők (átlag: 19–18). A legkevésbé a diplomások, a vezetők, az értelmiségiek tévedtek, de a cigányság arányát még ők is a kétszeresére becsülték (átlag: 10–11).

Abban, hogy a lakosság ennyire túlbecsüli a cigányság arányát, az is szerepet játszhat, hogy a cigányok olyan antropológiai jegyekkel is rendelkeznek, amelyek eleve megkülönböztetik őket a többi embertől, és így felhívják rájuk a figyelmet. Ennek a megkülönböztetett figyelemnek azonban elsősorban az lehet az oka, hogy a közvélemény legnagyobb része úgy látja: a cigányokat ennél fontosabb, sőt jóval fontosabb jellegzetességek is megkülönböztetik a társadalom többi részétől, és ezeknek a jellegzetességeknek a túlnyomó többsége negatívan különbözteti meg őket. Ez derült ki akkor, amikor arra kértük az embereket, hogy a saját szavaikkal jellemezzék a cigányokat. Ekkor ugyanis a válaszadók sokkal inkább negatív, mint pozitív képet festettek erről a kisebbségről: 47 százalékuk csak negatív tulajdonságokkal jellemezte, 42 százalékuk negatív és pozitív tulajdonságokkal egyaránt, 5 százalékuk csak pozitív tulajdonságokkal, és 4 százalékuk adott róla értékmentes jellemzést. Még kedvezőtlenebb képet kapunk akkor, ha a jellemzéshez felhasznált negatív és pozitív tulajdonságok arányát nézzük meg: ekkor ugyanis azt látjuk, hogy a válaszadók 3,35-ször annyi rosszat mondtak a cigányokról, mint amennyi jót.

Ennél is elszomorítóbb, hogy a cigányság ilyen megítélése gyakorlatilag az egész társadalmat jellemzi. A különböző demográfiai-társadalmi csoportok véleménye között az jelentette a legnagyobb különbséget, hogy a városiak valamivel kedvezőbben ítélték meg a cigányokat, a falusiak pedig valamivel kedvezőtlenebbül. Az iskolázottabb rétegekben – várakozásunkkal ellentétben – a kizárólag *negatív* jellemzést adók aránya volt az átlagosnál valamivel magasabb, és ezt kevéssé ellensúlyozza, hogy a diplomások körében az értékmentes válaszok is gyakoribbak voltak. A legfeltűnőbbnek azonban azt találtuk, hogy a kizárólag negatív jelzőket említők aránya a párttagok körében volt a legmagasabb (54 százalék).

Ám az, hogy a cigányoknak tulajdonított jellegzetességek túlnyomó többsége negatívan különbözteti meg ezt a kisebbséget, még mindig nem elég ahhoz, hogy a lakosság ennyire túlbecsülje a cigányság arányát. Ehhez az is kell, hogy az emberek úgy lássák: e jellegzetességek nagy része az alap-

vető érdekeit sérti, a nyugodt, kiegyensúlyozott életüket fenyegeti, és ezért a cigányokra sokkal jobban oda kell figyelniük, mint másokra. És valóban: ha megnézzük, hogy a megkérdezettek hogyan jellemezték a cigányokat, azt látjuk, hogy elsősorban olyan tulajdonságokkal ruházták fel őket, amelyek aszociális, társadalomellenes mivoltukat jelezték.

Az emberek elsősorban a munkához való viszonyuk szempontjából ítélték meg és el a cigányokat: 50 százalékuk nevezte őket lustáknak, dologkerülőknak és 8 százalékuk élőködőeknek. (Miközben 14 százalékuk mondta azt, hogy szorgalmasak, dolgozók.) Másodsorban a tárgyi környezethez és a többségi társadalomhoz való viszonyuk szempontjából marasztalták el a cigányokat a kérdezettek: 30 százalékuk minősítette őket piszkosoknak, rendetleneknek, 18 százalékuk erőszakosoknak, kötekedőeknek, 6 százalékuk megbízhatatlanoknak és így tovább. (Miközben 7 százalékuk mondta azt, hogy becsületesekek.) Kevésbé mérlegelték az emberek a cigányok kulturális-civilizációs szintjét (14 százalékuk nevezte őket műveletleneknek, elmaradottnak), és alig érintették a szociális helyzetüket (2–2 százalékuk minősítette őket szegényeknek, illetve gazdagoknak).⁸

Az, hogy az emberek alapvetően negatívan ítélik meg a cigányokat, és az, hogy azért ítélik meg őket így, mert aszociálisoknak tartják őket, még egyértelműbbé vált akkor, amikor az általunk megadott harminckét tulajdonság közül választották ki azokat, amelyek szerintük a cigányokat jellemzik.⁹

A választásokból kialakult rangsor mindenekelőtt azt mutatta, hogy a kedvezőtlen tulajdonságokat sokkal nagyobb mértékben használták fel az emberek a cigányok jellemzésére, mint a kedvezőeket. Az első négy helyre negatív jelzők kerültek, az utolsó nyolcra pozitívak; a kedvezőtlen tulajdonságok négyötöde a rangsor első felében foglalt helyet, a kedvezőké a másodikban; a negatív jelzőket átlagosan 48 százalékos arányban választották a megkérdezettek, a pozitívakat pedig 20 százalékos arányban.

Emellett a kedvezőtlen tulajdonságok közül főleg azok kerültek a rangsor élére, amelyek a többségi társadalomhoz való viszonyuk szempontjából jellemezték a cigányokat: a megkérdezettek 80 százaléka ítélte őket erősz-

8 A válaszadók fele említett egyéb negatív tulajdonságokat és egynegyedük egyéb pozitív tulajdonságokat. Az előbbi arány azért lett ilyen magas, mert a válaszok feldolgozásánál nem kódoltuk le külön a „lopnak, csalnak, hazudnak” típusú válaszokat.

9 A tulajdonságok listáját a próbafelmérések tapasztalatai alapján állítottuk össze a magyarok, az osztrákok, a szlovákok, a lengyelek, a románok és a cigányok jellemzésére leggyakrabban használt tulajdonságok közül. A pozitív és a negatív jelzők száma megegyezett egymással.

kosaknak, 78 százalékuk lustáknak, 77 százalékuk piszkosaknak, 72 százalékuk műveletleneknek, 69 százalékuk élőködőeknek, 68 százalékuk megbízhatatlanoknak, 56 százalékuk butáknak, 55 százalékuk kétszínűeknek, 53 százalékuk ellenszenveseknek, 44-44 százalékuk barátságatlanoknak, illetve felületeseknek és 34 százalékuk önzőeknek.

Ugyanakkor a kedvező tulajdonságok közül azokat választották viszonylag sokan, amelyek a saját csoportjukhoz való viszonyuk szempontjából írták le a cigányokat: az emberek 72 százaléka minősítette őket összetartóaknak, 58 százalékuk vidámaknak, 37 százalékuk büszkének, 22 százalékuk vendégszeretőeknek és 18 százalékuk barátságosaknak.

Ezek az adatok arra utalnak, hogy a lakosság cigányképében egyszerre találjuk meg azokat a sztereotípiákat, amelyek a mindenkori középosztályokban fogalmazódnak meg a mindenkori „alsóbb néposztályokkal” kapcsolatban (a kulturális-civilizációs szintre utaló tulajdonságok), azokat az előítéleteket, amelyek a mindenkori többségekben alakulnak ki a mindenkori kisebbségekkel szemben (a bezárkózásra, a megbízhatatlanságra utaló tulajdonságok) és a cigányromantikának (vagy egyenesen a derék vadember mítoszának) az elemeit. Ugyanakkor ezek az eredmények azt is mutatják, hogy a többségi társadalom milyen erős lélektani falat vont önmaga és a cigányság közé.

Az, hogy a többségi társadalomhoz való viszonyuk szempontjából kedvezőtlenül ítélték meg a cigányokat, gyakorlatilag az összes társadalmi réteget és csoportot jellemezte. Arra, hogy a saját csoportjukhoz való viszonyuk szempontjából pozitívan jellemezzék a cigányokat, a kvalifikáltabb munkát végző vagy végzett idősebb fővárosi férfiak hajlottak a leginkább, vagyis a cigányromantika elemei ebben a csoportban éltek a legjobban.¹⁰

Az emberek akkor is nagyon kedvezőtlenül ítélték meg a cigányokat, amikor állást foglaltak azokkal a megállapításokkal kapcsolatban, amelye-

10 Ebben az esetben a megkérdezettek sokkal nagyobb arányban jellemezték a cigányokat a szociális helyzetükkel: 54 százalékuk látta őket szegényeknek és 10 százalékuk gazdagoknak. A cigányság szociális helyzetére a fiatal férfiak figyeltek fel a legjobban. Az emberek 37 százaléka tartotta büszkének a cigányokat, 29 százalékuk anyagi-asaknak, 26 százalékuk öntelteknek és 11 százalékuk széthúzóaknak. Ezeket a tulajdonságokat - más negatív tulajdonságokkal együtt - a kvalifikálatlanabb munkát végző férfiak említették a leggyakrabban.

Végül a megkérdezettek 11 százaléka tekintette segítőkészeknek a cigányokat, 10 százalékuk okosaknak, 8-8 százalékuk rokonszenveseknek, illetve békéseknek, 7 százalékuk szorgalmasaknak, 6-6 százalékuk megbízhatóaknak, illetve művelteknek, 4 százalékuk alaposaknak és 2 százalékuk tisztáknak. Ezeket a jelzőket - más pozitív jelzőkkel együtt - az alacsonyabb végzettségű emberek használták többször.

ket a cigányságról és a cigánykérdés megoldásáról fogalmaztunk meg. Ezekből az állásfoglalásokból azonban azt is megállapíthatjuk: *míg a cigányság (kedvezőtlen) megítélését illetően szinte teljes egyetértés alakult ki a közvéleményben, a cigánykérdés megoldását illetően nagyon megoszlanak a vélemények.* Ez – mint látni fogjuk – sajnos azt is jelenti: *a cigánysággal szembeni jó vagy rosszindulat nem abban nyilvánul meg, hogy az emberek „jóknak” vagy „rosszaknak” tartják-e a cigányokat (mert szinte kivétel nélkül „rosszaknak” tartják őket), hanem abban, hogy „javíthatóaknak” vagy „javíthatatlanoknak” tekintik-e őket.*

A cigányokra vonatkozó megállapítások fogadtatása egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar közvéleményt – legalábbis a cigányságot illetően – mélyen áthatja az előítéletes gondolkodás: a megkérdezettek 91 százaléka egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy *vannak rendes cigányok, de a többségük nem az.* Ám a megállapítások fogadtatása azt is megerősíti, hogy a cigányok erkölcsi kiközösítése még nem jelenti feltétlenül a cigányság értékeinek a tagadását: a válaszadók 69 százaléka egyetértett azzal, hogy *a cigányoknak nem szabad lemondaniuk hagyományaikról,* és 66 százalékuk azt is elismerte, hogy *a cigányok művészete gazdagítja a magyar kultúrát.* Ezek a tendenciák arra utalnak, hogy az emberek nagy része úgy tekint a cigányságra, mint a magyarságtól elkülönülő, idegen, távoli, de a magyar világhoz, a „magyar birodalomhoz” tartozó, sajátos színeket felvillantó, egzotikus népcsoportra.¹¹

11 Szabó Miklós írja: „A cigányság elleni előítélet korábban is volt a magyar társadalomban, de egészen másféle, mint ma. A két világháború közötti korszak számára az akkori, még nem asszimilált, a társadalom integrációján kívül levő muzsikusi és vándorvándor cigányok a társadalom alatt voltak, de mert egyúttal kivülről is, nem voltak ellenséges érzelmek tárgya. Az előítéletek lenézők voltak, de egyáltalán nem ellenségesek. Ellenkezőleg: azt mondhatni, a harmincas évekbeli magyar társadalom számára a cigányok indiánok voltak (mint az akkori, nem a múlt századbeli Amerika számára), a viszony (a lenézés is) patriarchális volt. A hagyományos magyar élet kedves színfoltjának, magyar etnográfiai érdekességnek tartották őket, sőt magának a magyar nemzeti identitástudatnak volt része, hogy Magyarországon cigányok vannak, a magyar muzsikát csak ők húzhatják a magyarság fülébe. Eltűnésük nem csupán szegényítette volna a magyar életet, de magyar voltunkban tett volna bennünket szegényebbé. A hetvenes években éppen a cigányság kezdődő asszimilációja tette a patriarchális előítéleteket ellenséges előítéletté. Képletesen szólva: a magyar cigánykérdés (most már kérdés) indiánkérdésből négerkérdéssé vált.” In Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. *Medvetánc*, 1984/4–1985/1. szám. Adataink azt mutatják, hogy az ellenségessé vált előítélet az emberek nagy részénél továbbra is tartalmazza a patriarchális előítélet elemeit.

Az, hogy a cigányokat (vagy legalábbis a többségüket) a megkérdezettek legnagyobb része nem tartotta „rendes embernek”, a (filozófiai értelemben vett) antropológiai alapját képezte a cigánykérdés megoldásáról vallott nézeteknek. Ebből a „cigányságképből” ugyanis egyenesen következett az, hogy ezzel a kisebbséggel szemben erőszakot kell alkalmazni: a válaszadók 78 százaléka egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy *a cigányokat rá kell kényszeríteni, hogy ugyanúgy éljenek, mint a többi ember.*

A tekintélyelvű megoldás létjogosultságát az emberek 66 százalékának a fejében az a meggyőződés támasztotta alá, hogy *a cigányok sohasem fognak beilleszkedni a magyar társadalomba.* Ezt az antropológiai pesszimizmust a megkérdezettek többségének a tudatában az a meggyőződés egészítette ki, hogy a cigányok maguk tehetnek a helyzetükről, és ezeknek az embereknek a számára ez a kulpabilizáció szolgáltatott ideológiai alapot ahhoz, hogy ne vállaljanak szolidaritást ezzel a kisebbséggel: a válaszadók 55 százaléka úgy vélekedett, hogy *a cigányok nem érdemlik meg, hogy támogassák őket,* és csak 23 százalékuk gondolta azt, hogy *a magyar kormánynak még többet kellene tennie a cigányokért.* Ezek az emberek valószínűleg nem azért támogatták az erőszakos módszerek alkalmazását, mert azt gondolták, hogy a cigányságot adminisztratív eszközökkel kellene integrálni a társadalomba, hanem azért, mert úgy vélték, hogy ezt a kisebbséget a rendfenntartó erőknél kell rákényszeríteniük arra, hogy „a helyén” maradjon, és ne zavarja meg a többség életét.

Azt a véleményt, hogy *a cigányokat teljesen el kellene különíteni a társadalom többi részétől,* a megkérdezettek 39 százaléka osztotta.

Az emberek kisebbik részének a szemében az erőszakos módszerek alkalmazása nem a többség és a kisebbség szétválasztását, hanem az utóbbi megszüntetését szolgálta: a válaszadók 37 százaléka azt mondta, hogy *a cigányoknak teljesen el kellene magyarosodniuk.*

Az emberek véleménye teljesen megoszlott abban a kérdésben, hogy *a cigányoknak önállóan kellene-e intézniük az ügyeiket:* 47 százalékuk támogatta ezt, 47 százalékuk pedig ellenezte.

A cigányokról és a cigánykérdés megoldásáról alkotott vélemények nagyjából-egészében abban a rendszerben szerveződtek attitűdökké, amelyet most vázoltunk fel.

Az első attitűd a köré a gondolat köré szerveződött, hogy a magyar társadalomnak szüksége van a cigány hagyományokra és a cigány kultúrára. Ezt a gondolatot elsősorban a cigányok elkülönítésére és bűnössé nyilvánítására irányuló törekvések elutasítása egészítette ki, másodsorban pedig a cigányok beilleszkedésével kapcsolatos pesszimizmus elvetése. Ezért ezt az attitűdöt *integrációpártinak* neveztük.

A magasabb végzettségű emberek sokkal jobban támogatták a cigány kultúrának és magának a cigányságnak a befogadását, mint az alacsonyabb végzettségűek.

A második attitűdnek az a vélekedés állt a középpontjában, hogy a cigányok többsége nem rendes ember. Ez a vélekedés elsősorban a cigányok támogatásának az elutasításával és a cigányság beilleszkedésével kapcsolatos pesszimizmusnak az elfogadásával kapcsolódott össze, másodsorban pedig az erőszakos módszerek és a szegregáció elfogadásával. Ezért ezt az attitűdöt *integrációellenesnek* minősítettük.

A különböző társadalmi rétegek és csoportok lényegében azonos mértékben elleneztek a cigányság befogadását.

A harmadik attitűdnek az volt a vezérlő eszméje, hogy a cigányoknak teljesen el kellene magyarosodniuk, és ezt az elképzelést egészítette ki az erőszakos módszerek elfogadása. Ezt az attitűdöt *asszimilációpártinak* tekintettük. A cigányság erőszakos beolvasztását az iskolázatlanabb, falusiasabb településeken élő, idősebb emberek szorgalmazták a leginkább. A három tényező közül az iskolai végzettség volt a meghatározó.

A negyedik attitűdben csak az az elképzelés fogalmazódott meg egyértelműen, hogy a cigányoknak önállóan kellene intézniük az ügyeiket. Ez az elképzelés azonban – ha lazán is – egyaránt összekapcsolódott az elkülönítés „cigányellenes” és a támogatás fokozásának „cigánybarát” gondolatával. Ezért ezt az attitűdöt egyfajta „cigánybarát” *szegregációpártiság* megnyilvánulásaként értelmeztük.

A kvalifikálatlanabb munkát végző emberek jobban elfogadták a cigányság „pozitív” szegregációjának a gondolatát, mint a kvalifikáltabb munkát végzők.